

Egy elbeszéléstípus leírása
(Németh László novellái)

Odorics Ferenc

1. Bevezetés

- 1.1. Az irodalmi műalkotást mint a kommunikációs folyamatnak alárendelt egységet vizsgáljuk. Az irodalmi kommunikációt elsősorban a közlemény továbbításának feltételei, feladatai határozzák meg. Az irodalmi műalkotást funkcionális rendszerek tekintjük, amelyben a mű egyes elemeinek funkcióját az üzenet létrehozásában betöltött szerepük jelöli ki.
- 1.2. Az irodalmi mű egyes elemeit jeleknek tekintjük. Feltételezzük: a fonémáktól a mű egészéig minden egység jelként működik. Szemiotikai szemléletünknek megfelelően szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szintjeit különítjük el a jelekből szerveződő irodalmi műveknek. A szintaktikai leírás során a jelek egymás közti viszonyait határozzuk meg. A jelek és jelentéseik relációját a szemantikai szinten fejezzük ki. A pragmatikai szint a jelek és a jelek használóinak kapcsolatait foglalja magában. (MORRIS, 1938.)
- 1.3. Az irodalmi műalkotás üzenete a szintaktikai és szemantikai szinteken alapuló pragmatikai síkon jön létre.
- 1.4. Az önön egyediségükben létező művek nem elkülönült, nem egymástól független rendszerek. Feltételezzük, hogy az egyes egyedülálló műalkotásokban rögzíthetők olyan közös működési elvek, amelyek az író és az olvasó közötti kommunikációt szabályozzák. Lehetségesnek tartjuk egy olyan műfajelmélet megalkotását, amely érvényesíti azt a szemléletet, mely a pragmatikai szintnek rendel alá a szintaktikai és szemantikai összetevőket, és az üzenet (nem pszichológiai értelemben vett) létrehozási módja alapján csoportosítja az egyes irodalmi jelenségeket.
- 1.5. Németh László mezőföldi novellái közül ötöt (Horváthné meghal (N_1), A hajólegy (N_2), A pajta előtt (N_3), A kurátor ítélkezik (N_4), A kalap (N_5)) vizsgáltunk meg. Feltételezésünk, hogy az erre az öt novellára érvényes

modell általánosabb érvényű és egy sajátos elbeszéléstípust reprezentál.

1.6. Elbeszélésnek tekintjük azokat az irodalmi műveket, amelyek Üzenete egy individuális alannyal rendelkező cselekvésstruktúra függvénye. A cselekvésstruktúrát állapotváltozások sorával jellemezhetjük, az állapotváltozásokat az individuális alanyok intencionált cselekvései hozzák létre. A kiinduló- és végállapotot összekötő állapotváltozást történetnek nevezzük. A vizsgált novellák sajátosságát történetüket egy konfliktus fejezi ki. A novellák Üzenete a konfliktus létrejöttéből és megoldásából konstruálódik. A szintaktikai szinten a konfliktust két szereplő ellentétes intenciói alkotják. Ez az ellentét a szemantikai szinten érték-konfliktusként jelenik meg. Egyrészt az értékek küzdelme alkotja a művek Üzenetét, másrészt ezek az értékek a pragmatikai szinten a cselekvésstruktúra alapján megfelelő minősítést kapnak. Dolgozatunkban megkíséreltük azokat a szintaktikai és szemantikai egységeket kijelölni, amelyek a pragmatikai szinten, így a mű Üzenetében alapvető szerepet játszanak. (vö. BERNÁTH 1978. KANYO 1978.)

1.7. Kifejtésünket a Horváthné meghal című novella segítségével végezzük el. Általános, azaz mind az öt novellára érvényes, és fakultatív, azaz nem mind az öt novellára érvényes szabályszerűségeket fogalmazunk meg.

2. A szintaktikai szint.

2.1. A szintaktikai szint meghatározása során az állapotváltozásokat absztrakt, nem interpretált narratív kategóriákra képezzük le. A szövegvilágbeli szereplők (cselekvő ágensek) helyett a modellben a figurák terminust használjuk. A modellben még cselekvések, a cselekvések eredményei és a figurák releváns attribútumai szerepelnek. Kifejtésünk egyszerűsítése és áttekinthetősége céljából szimbólumokat vezetünk be. Ezért a továbbiakban a kiindulóállapotot A_1 , a végállapotot A_2 szimbólummal jelöljük.

2.2. Az $N_1 A_1$ állapota:

Horváthné halála után az örökség, azaz a Horváth-ház a testvérek között egyenlően fog eloszlani.

Egy szereplőre vonatkoztatva Varga Péternek joga van az örökség egy részére igényt tartani.

A modellben kifejezve:

$$\underline{G A_1^*} \quad \underline{a/G/}$$

G : az A_1 állapotot reprezentáló figura

a : G figura releváns attribútuma

Az $N_1 A_2$ állapot:

Az örökségre, azaz a Horváth-házra csak Horváth Sándor, Horváthné fia tarthat igényt.

Varga Péternek nincs joga az örökségre igényt tartani.

A modellben kifejezve:

$$\underline{G A_2} \quad \underline{a/G/}$$

2.3. A művek szövegvilágait az A_1 állapotból az A_2 állapotba egy konfliktus, illetve e konfliktusnak (K) megfelelő elemek (az ellentét létrejötte (K_1), az ellentét kibontakozása (K_2), az ellentét feloldása (K_3)) juttatják. A kifejtés során az alábbi (erre az öt novellára érvényes) konfliktus-definícióval dolgozunk:

- /i/ a történetnek legalább két szereplője van
- /ii/ a történet - a két szereplőnek megfelelően - legalább két intenciót tartalmaz
- /iii/ az intenciók ellenkező előjellel ugyanarra a tényállásra irányulnak (un. "szándékolt tényállások")

* Az aláhúzással jelölt elemek mind az öt novellára érvényes modell részei.

/iv/ azt nevezzük konfliktusnak, ha a két intenció szándékolt tényállásai közül egyidejűleg csak az egyik valósítható meg, azaz a szándékolt tényállások egy t időpontban kizárják egymást.

- 2.4. A történet vizsgálatát a konfliktus analízisére korlátozzuk, ugyanis a μ üzenete szempontjából a többi elem e konfliktusnak alárendelt. Elsődiként az ellentét létrejöttének feltételeit kutatjuk.

Horváthnének az a szándéka, hogy megszüntesse Varga jogát az örökségre, mivel fiának, Sándornak szánja örökségül az egész házat. Az öreg Horváth végrendelet nélkül halt meg, az egyetlen hivatalos szentesítés (a "pör" eredménye) pedig Varga jogát rögzíti az örökség egy részére. Az A_1 állapot megszüntetése érdekében Horváthné asszonylányaival (köztük Vargánéval) egy olyan írást akar aláírni, amely egyedül Sándornak juttatná Horváthné halála után a házat. Ezzel szemben Varga meg akarja akadályozni, hogy a felesége aláírja ezt az írást.

A modellben kifejezve:

$\neg I_F/P/$ és $\neg I_E/P/$

- /i/ F_t az A_1 állapot megváltoztatására törfő figura (Horváthné)
 E_t az A_1 állapot megőrzésére törfő figura (Varga)
- /ii/ I_F : F intenciója (Horváthné azt akarja, hogy ...)
 I_E : E intenciója (Varga azt akarja, hogy ...)
- /iii/ p_t az F által szándékolt tényállás (az írást aláírták a lányok)
 p : az E által szándékolt tényállás (az írást nem írták alá a lányok)
- /iv/ A μ világában nem létezik egy olyan t időpont, ahol a p és a $\neg p$ tényállás egyaránt fennáll.

Az /i/, /ii/, /iii/, /iv/ szimbólumok a konfliktus feltételeinek teljesülését jelzik.

A fentiekben a már létrejött intenciókat vizsgáltuk, ami lehetővé tette számunkra a konfliktus kialakulásának elemzését. Viszont az intenciók, mivel nem cselekvések (vö. CASTANEDA 1971., 1975.), nem feleltethetők meg egy cselekvésstrukturának, így a konfliktus első szakaszának (K_1 : az ellentét létrejötte) sem. Ezért az intenciót létrehozó cselekvést kell figyelembe vennünk, a szándékolást.

- 2.5. A konfliktus második egysége: az ellentét kibontakozása, amelyet F figura akciójával jellemezhetünk. Horváthné - szándéka megvalósítása érdekében - lányait (köztük Vargánét) megpróbálja befolyása alá vonni. Arra törekszik, hogy a lányok hajlandók legyenek aláírni az öröklés tárgyában döntő fontosságú irást, meg akarja győzni őket.

A modellben kifejezve:

$q/FD/p$

qt a befolyásolás cselekvése

D: akit befolyásol (Vargáné)

p: az a tényállás, amit D-nek el kell fogadnia (aláírás)

Megjegyzés: a modell bármely figurájának a mű szövegvilágában több szereplő feleltethető meg. (BERNÁTH 1978., CSURI 1980.)

Horváthné akciója sikeres. Győzelmét esküjének köszönheti, amellyel halott férje akaratára esküszik: "Hanem a házat Sándomak akarta. Az élő Istenre mondom, hogy annak akarta." Ez volt a végső érve lányaival szemben.

- 2.6. A konfliktus harmadik egysége: az ellentét feloldása, D akciójával jellemezhető.

A konfliktus megoldását a befolyásolás eredményeként létrejött cselekvés fejezi ki. Horváthné esküjének hatására a lányok aláírják a döntő fontosságú irást.

A konfliktus természetére vonatkozóan lényeges következtetéseket állapíthatunk meg. A konfliktus megoldásához szükséges egy szereplő, aki a konf-

liktust egy adott módon dönti el. Ezt a szereplőt kifejezhetjük, mint a konfliktus eldöntésére jogosult szereplőt (D). Ettől nyilvánvalóvá válik a konfliktus második egységének jelentősége, Horváthné befolyásoló akciója. Ugyanis a Horváthné és Varga közti konfliktusból az a szereplő kerül ki győztesen, aki Vargánét jobban a befolyása alá tudja vonni.

Az ellentét feloldásának kifejezése a modellben

r/D/

D: a döntésre jogosult figura (Vargáné)

r: a konfliktust eldöntő cselekvés (aláírás)

A szintaktikai szinten kell meghatározni F győzelmének feltételét: mi a feltétele annak, hogy F meg tudja győzni D-t? N_1 -ben Horváthné az esküjével, vallásosságával győzte meg a lányokat, nyerte meg a konfliktust. Vallásossága biztosította számára, hogy nagyobb befolyással rendelkezzen Vargáné fölött Vargával szemben. A modellben az F figurát b attributummal kell ellátnunk:

b/F/

b: a konfliktus eldöntését előfeltételező kitétetett attributum

2.7. A konfliktus egészének ismeretében az alábbi változtatást kell tennünk a modellben: a 2.4. pontban kifejtett F és E figurák meghatározását módosítjuk

F: a konfliktusban győztes figura

E: a konfliktusban vesztes figura

2.8. A szintaktikai szintnek fentebb megállapított modellkomponensei bizonyos feltételek mellett megváltozhatnak, azaz bizonyos komponens egy másik vált fel, illetve egy-egy komponens ki is maradhat a modellből. Ezeket a változásokat fakultatív, nem kötelező szabályokként fogalmazzuk meg.

Ha megfelelő feltételeket állapítunk meg egy-egy fakultatív szabály esetén, a fakultatív szabályok a modell részeivé, modellkomponensekké válnak.

/i/ FAK Ha F és E között a konfliktus során nem jön létre verbális kommunikáció, akkor az ellentét feloldása konfliktus-
egységben E helyett M (mediátor) szerepel. *^x

Az N_1 -ben és az N_4 -ben működik /i/ FAK:

/ii/ FAK Ha D megegyezik F-fel, akkor a g /FD/p/ konfliktus-
egység az ellentét kibontakozása nem része a modellnek.

Az N_4 -ben és az N_5 -ben valósul meg /ii/ FAK.

N_4 -ben Kurátor /F/ egyben a konfliktus eldöntésére jogosult szereplő /D/ is. Önmagának kell eldöntenie, hogy milyen akcióba lépjen Savanyuval /E/ szemben, pontosabban, hogy Borbát lelkézt megakadályozza-e hivatásának teljesítésében. Kurátor szándéka és önmaga meggyőzése arról, hogy Borbátot meg kell akadályoznia, egyidőben történik, sőt ugyanazon tudati aktus, így értelmetlen a szintaktikai modellben külön egységként felvennünk a szándékolást és a meggyőzést.

/iii/ FAK q/FD/p// sikertelensége esetén:

- a b attribútummal közvetlenül nem F, hanem S rendelkezik
- így q/FD/p// helyett H esemény idézi elő rD-t.
- F-hez közvetetten kapcsolódik a b attribútum, mivel az S fölötti befolyással F rendelkezik E-vel szemben.

Az N_3 -ban valósul meg /iii/ FAK, ahol S: Ilonka, aki Jókutiné és Jókuti lánya. Jókutiné /F/ nem tudja meggyőzni Jókutit /E/ és /D//^x, Jókuti nem hajlandó visszatérni a családi házba. Jókuti elhatározását csak akkor változtatja meg, amikor lánya veszélybe kerül, azaz egy szál hálógíngben

* A fakultatív szabályokat a szaggatott aláhúzással jelöljük.

kiáll az udvarra (H esemény). Ilonka /S/ b attribútuma lánya Jókuti-
nak. Azért releváns ez az attribútum, mivel Jókuti számára a lánya fon-
tosabb, mint a feleségével szembeni dac. Jókutiné /F/ közvetetten ren-
delkezik a b attribútummal, ugyanis lánya és közte jó a kapcsolat, míg
Jókuti és Ilonka között nem, tehát Jókutiné befolyással rendelkezik Ilon-
ka fölött, Jókuti pedig nem.

2.9. Az előzőekben a történetből legfontosabb elemként a konfliktust emeltük
ki. A konfliktus egy cselekvéssorként interpretálható, a konfliktus egyes
szakaszai megfeleltethetők a cselekvésstruktúra egyes elemeivel.

K_1 :	az ellentét létrejötte	szándékolás
K_2 :	az ellentét kibontakozása	befolyásolás
K_3 :	az ellentét feloldása	eldöntő cselekvés

Az egyes cselekvések eredményei a konfliktus egy-egy szakaszát zárják
le.

Szándékolás: kialakult a két szembenálló intenció, ami az ellentét létre-
jöttének feltétele, így K_1 lezárult.

Befolyásolás: eredménye D belátása, ami a konfliktus megoldásának
feltétele, ezzel a K_2 szakaszt felválthatja K_3 .

Eldöntő cselekvés: eredménye a döntés, amely F-et teszi a konfliktus
győztesévé, így a konfliktus feloldódott, K_3 befejeződött (és létre-
jött A_2).

Miután a cselekvések értelme eredményük, így ezek a kategóriák (inten-
ciók, belátás, döntés) alapvetőek a szintaktikai szinten. Egyben megkap-
tuk a szintaktikai szinten azokat az elemeket, amelyek elemzése szemantikai szinten relevánsnak bizonyulhat.

3. Szemantikai szint

- 3.1. A szemantikai szinten a modell szempontjából alapvető szintaktikai kategóriákat (ld.: fent) interpretáljuk tematikus jegyekkel. Az intenciók szemantikai elemzésével arra keressük választ, hogy a két konfliktusfigurához (F,E) milyen tematikus jegyek kapcsolhatók.
- 3.2. A szintaktikai modell két, egymással ellentétes intenciót tartalmaz. Arra a kérdésre kell választ találnunk, hogy az egyes intenciók milyen konvenciórendszerekhez kapcsolódnak. A novellák szövegvilágaiban keressük egy releváns C kontextust, s e kontextusban meghatározzuk az egyes intenciók legitimitását. F és E jelenlegi kontextusai nem alkalmasak erre, hisz egy intenció nyilvánvalóan legitim saját konvenciórendszerében. Feltételünk még, hogy olyan C-t kell kiválasztanunk, ahol a vizsgálandó intenciók minősítésekor kizárjuk a "legitimitás értelmetlen" tematikus jegy előfordulásának lehetőségét. N_1 -ben ennek megfelelően felvesszük az A_0 állapot kontextusát, ahol a "regula még bontatlan volt", Horváthné tekintélye és hatalma birtokában volt. CASTANEDA (1975.) cselekvéslogikai elmélete szerint egy intenció legitimitását egy adott C kontextusban a következőképpen határozhatjuk meg:

/i/ a "Q szándékolja Z-t" általános sémájú intenciót át kell alakítani a "Q tegye Z-t" általános sémájú előírásá /P/

/ii/ ennek a /P/ előírásnak a legitimitását több feltételhez köti Castaneda, vizsgálódásunk számára elegendő az első feltételt figyelembe venni, ugyanis ez mindegyik novella esetén teljesül.

/iii/ a legitimitás feltétele: az intenciónak megfelelő /P/ előírás akkor legitim a C kontextusban, ha a C kontextus teljes leírása magában foglalja az előírásnak megfelelő propozíciót (állítást) /M/.

Horváthné vissza akarja szerezni tekintélyét, hatalmát. Ennek az intenciónak megfelelő előírás: Horváthné szerezze vissza tekintélyét, hatalmát. Az előírásnak megfelelő propozíció/M/: Horváthné tekintéllyel és hata-

lommal rendelkezik. Az A_0 állapot (mint C kontextus) teljes leírásának része az a tény /T/, hogy Horváthnének tekintélye és hatalma van. A T tény és az M propozíció között ekvivalencia (azonosság) van, így A_0 teljes leírása magában foglalja az $I_F/p/$ intencióból levezetett M propozíciót. Így az $I_F/p/$ Intenció legitím az A_0 -ban. Miután Varga Sándor intenciója ellentétes Horváthné intenciójával, így belátható az $I_E/p/$ intenció illegitím volta A_0 -ban. A műnek egy absztrakt szinten megfogalmazott üzenete szempontjából elhanyagolható, hogy az intenciók közül melyik legitím ill. illegitím, az a döntő, hogy a két intenció ellentétes legitimitással rendelkeznek.

A modellben kifejezve:

 / / I_F // / / I_E //

: az intenció A_0 -beli legitím minősítése.

- 3.4. A következő, szintaktikai komponens kínálta, szemantikailag elemzendő kategória a belátás, F "befolyásolás" akciójának eredménye. Mint fentebb megállapítottuk, F akciójának sikerességét a "b" attributum teszi lehetővé. N_1 -ben ez Horváthné vallásossága. Esküjével - vallásosságával - éri el, hogy a lányok "szűkebb családjuk" érdekei fölé helyezték anyjuk kívánságát, inkább a férjükkel való újabb veszekedést, szembenállást vállalják. Ez nyilvánvalóan Horváthné fölényét fejezi ki Vargával szemben. A modellben a "b" attributumot szemantikailag kifejezve: b/F/ b: F fölénye E-vel szemben.
- 3.5. A befolyásolás eredményét, a belátást, D attitűdváltásaként jellemezhetjük. D-nek egy olyan mentális állapotváltozása jön létre, amely az $I_F/p/$ intenció megvalósítását teszi lehetővé. N_1 esetén a lányok a kiindulóállapotban nem preferálják anyjuk szándékát, értékeit (hatalom, tekintély) nem fogadják el. De nem preferálják férjük, vagyis Vargáné

nem preferálja férje értékét (pénz) sem. Ez a mentális állapot nem teszi lehetővé egyik konfliktusszereplő győzelmét sem. A "befolyásolás" során Horváthné fokozatosan "áthangolta" lányait, emlékezetükbe idézte a Horváth-család fénykorát, azt az időszakot, amikor ő még ereje teljében és tekintélye birtokában volt. Ez az állapot lányai számára egyre inkább pozitív értéktartalommal telítődött, amely végül is megváltoztatta a lányok viszonyát értékeihez, azaz a lányok preferenciája megváltozott a "hatalom, tekintély" értékekhez. Így D belátását mint D preferenciaváltozást interpretálhatjuk $I_F/P/$ tekintetében. A modellben kifejezve:

$$\frac{D \quad A_1 \quad \quad \quad s/D/}{D \quad A'_1 \quad \quad \quad s/D/}$$

s: $q/FD/p//$ -nak megfelelő preferenciaállapot

Ha hiányzik a $q/FD/p//$ egység a szintaktikai modellből (mivel D azonos F-fel), akkor a mű szövegvilágában - például N_5 -ben - a következőképpen történik a preferenciaváltozás.

A_1 -ben Sebestyén /D/ nem preferálja Feri /F/ karrierre való törekvését. Sebestyén preferenciája nem is változik meg a mű során, viszont a D figura szövegvilágbeli interpretációja igen. Ugyanis Feri hasztalan próbálja meggyőzni Sebestyént, az öreg hajthatatlan. Így a sikertelen $q/FD/p//$ hatására A_1 -ben F magához ragadja a konfliktus eldöntésének jogát, D-vé "lép elő". Ebben az esetben D preferenciaváltozása D szereplőcseréjével jár együtt. Nyilvánvaló, hogy a $s/D/ \quad s/D/$ változásnak alapvető fontossága van a modellstruktúra szempontjából. Ugyanis D preferenciaváltozása előfeltétele $r/D/$ -nek, ami viszont az A_2 állapotot hozza létre. Ennek megfelelően

$s/D/ \quad q/FD/p//$ után következik, de megelőzi $r/D/-t$

3.6. A szintaktikai szint lineárisan harmadik kategóriáját, a döntést nem tekintjük szemantikailag fontosnak.

4. A pragmatikai szint

4.1. A pragmatikai komponens a jel és a jel használóinak relációját, azaz a mű egyes elemei és a befogadó közösség (az olvasó!) viszonyát fejezi ki. Ez a közösség történetileg és társadalmilag változó, így konvenciórendszer is e két tényező függvénye. A mű Uzenete - mivel a pragmatikai szinten jön létre - egy adott konvenciórendszer alapján konstruálódik, így a befogadás történelmi ideje és szociológiai tere határozza meg. Ezért nyilvánvalóan nem létezik az irodalmi műnek egy abszolút és lezárt értelmezése, nincs egy örök, időtlen Uzenete. A tudományosan elemző is egy adott konvenciórendszer alapján interpretál, így a műnek egy lehetséges jelentését állítja elő. Mi sem tekintjük elemzésünket kizárólagos megoldásnak, csupán egy adott rendszeren belül tartjuk érvényesnek megállapításainkat. Törekedünk az interszubjektivásra, így a pragmatikai interpretációnál mindig közöljük annak a konvenciórendszernek az adott problémában releváns feltételeit, amely alapján értelmezünk. E feltételeket Q_1, Q_2, Q_3, Q_4 szimbólumokkal jelöljük.

4.2. Feloldjuk a szemantikai szinten megállapított legitim tematikus jegyet. Az A_1 állapotban keletkezett intenciók legitimitását az A_1 állapotot időben megelőző A_0 állapot kontextusában vizsgáltuk, így A_0 a szövegvilágban multként értelmezendő.

Q_1 : Mindazokat a tényállásokat, amelyek az emberiség fejlődésének egy meghatározott állapothoz viszonyított korábbi állapotát jellemzik, hagyomány értékjeggyel látjuk el. Ezt a korábbi állapotot történelmi multnak nevezzük.

Q_2 : Mindazokat a tényállásokat, amelyek az emberiség fejlődésének egy meghatározott állapothoz viszonyított későbbi állapotát jellemzik, haladás értékjeggyel látjuk el.

Q_3 : Az irodalmi művekben a csupasz kronológiai multat akkor tekintjük történelmi multnak, ha a szembeállított állapotok a történelmi változást kifejező bináris oppozícióval kifejezhetők.

N_1 -ben Horváthné a több évszázados paraszti szokásoknak megfelelően egyedül az elsőszülött fiúnak szánja örökségül a házat. Varga Péter e paraszti szokásrendszer ellenében akarja érvényesíteni érdekeit. Bár Varga Péter maga éppugy a paraszti, feudális kódex szerint él, mint Horváthné, említett szándéka mégis e kódex tételeivel ellentmondó, hisz az elsőszülött fiu jogát akarja elvitatni, ami már a paraszti tulmutató polgári szokásrendszerre jellemző vonás. A történelmi változást kifejező bináris oppozíció: (paraszti, polgári). Ezzel kielégítettük a Q_3 feltételt. Az A_1 állapottal szembeállított A_0 állapot a mű lehetséges világában történelmi multként értelmezendő. Így a szövegvilág multjában (A_0) legitim tematikus jeggyel ellátott intenciókat a hagyomány, az illegitim tematikus jeggyel ellátottakat pedig a haladás pragmatikai értékjeggyel látjuk el a lehetséges világban.

Ezeket az értékjegyeket az egyes szereplők világain belül, preferenciáik segítségével határoztuk meg. A pragmatikai elemzés megkívánja, hogy a fenti értékeket a mű teljes kontextusában, a szövegvilág egészében minősítsük.

- 4.3. N_1 -ben a konfliktusban győztes értéket célszerű elsőként megvizsgálunk. Németh László novelláinak sajátossága, hogy a művek implicit lehetséges világaiiban az értékek minősítése ekvivalens az értékeket hordozó szereplők minősítésével. Ezért a hagyomány érték képviselőjének, Horváthnének lehetséges világbeli értékstátuszát kell kibontanunk. Horváthné a családra mint alapvető értékre hivatkozva próbálja jogos-

sá, indokolttá tenni győzelmét. Viszont győzelme megszerzése során, a "cél" elérése érdekében a család nem eszmei, hanem valós megjelenését, lányait fogadja meg. Így az általa hirdetett "család" értéket egyéni érdekei szolgálatába állítja, mintegy "leértékeli".

Q₄: Mindazokat a tényállásokat vagy tényállások együttesét (magatartásmód, cselekvéssor stb.), amelyekben egyéni érdek(ek) érvényesül(nek) vagy kíván(nak) érvényesülni pozitív érték(ek) rovására, erkölcstelen (-morális) pragmatikai értékjeggyel látjuk ei.

A "család" eszméjét pozitív értéknek tekintjük. Ugyanis az általunk elfogadott konvenciórendszer alapján az (egyéni-közösségi) oppozícióból a (közösségi) minősül pozitívnak, a "család" eszméje pedig a mű lehetséges világában a (közösségi) jeggyel rendelkezik. Horváthné egyéni érdekeit a "család" eszméjének rovására érvényesíti. A Horváthné által képviselt hagyomány érték a mű lehetséges világában értékét veszti, (-morális) pragmatikai értékjeggyel látjuk el. Egy újabb értelmezési lehetőség "a jó elbukott a rosszal folytatott küzdelemben." Tekintsük a haladás értéket pozitívnak, amely az erkölcsileg elfogadhatatlan hagyománnyal szemben maradt alul? Hogy választ adhassunk erre, meg kell vizsgálnunk a haladás érték hordozóját, Varga Pétert. Az örökség megszerzésének szándékát Varga is a család érdekeivel, gyermekei jövőjével "álcázza". Azonban Varga preferált értéke a pénz. Célja megvalósítása érdekében nincs tekintettel feleségére, eszköznek tekintí egyéni törekvései megvalósításában. Pozitív értéket (család) semmisít meg egyéni érdekei érvényesítése során, így (-morális) pragmatikai értékjeggyel rendelkezik.

A pragmatikai elemzés eredményes mindkét szembenálló érték(-morális) pragmatikai értékjeggyel rendelkezik. A történetben akár a hagyomány, akár a haladás győz, mindkettő elveszti értékességét, erkölcstelenül meg.

- 4.4. A mű üzenetét egy olyan absztrakciós szinten fogalmazzuk meg, amely egyrészt a fenti elemzés közvetlen eredménye, másrészt a többi novella (N_{2-5}) ezen a szinten már egyezést mutat N_1 -gyel.

A modellben kifejezve:

Bármely cselekvés, tett értékét nem a hagyományhoz, vagy a haladáshoz való kapcsolódása adja meg, hanem erkölcsös vagy erkölcstelen volta.

5. Hipotetikus megjegyzések

Dolgozatunk 2., 3., 4. egységeiben tett megállapításainkat igyekeztünk oly módon kifejtetni, hogy az interszubjektív ellenőrzés lehetősége adott legyen. A felvázolt rendszeren belül érvényesnek tartjuk eredményeinket. Mivel egyrészt ezek az eredmények a felhasznált apparátushoz mérten sokak számára kevésnek bizonyulhatnak, másrészt úgy véljük, hogy érdemes továbbgondolni, felvázolunk néhány vizsgálódási területet, ahol relevanciával rendelkezhetnek. Megállapításainkat hipotetikus jelleggel fogalmazzuk meg, nem teremtve újabb interszubjektív rendszereket, csupán körvonalazzuk őket.

- 5.1. Dolgozatunkban a konfliktusra épülő narratív strukturatípus egy sajátos formáját írtuk le.

A konfliktus két szereplő között zajlott le a szövegvilágban, amelyet a mű lehetséges világában absztrakt szinten sajátos értékkonfliktusként interpretáltunk. Az értékkonfliktusnak ez a típusa kifejezhető más szövegvilágbeli interpretációkkal is:

/i/ egy szereplő világán belüli konfliktus

/ii/ egy szereplő és egy szereplőcsoport közti konfliktus

/iii/ két szereplőcsoport közti konfliktus

/iv/ illetve egy értéket több szereplő vagy szereplőcsoport fejezhet ki.

A konfliktust az általunk leírt típusban egy szereplő dönti el. A sze-

replő döntését preferenciaváltása előzi meg.

Más lehetséges megoldások:

- /i/ egy közösség preferenciaváltása mint előzmény
- /ii/ a konfliktust (-ember) jeggyel rendelkező tárgyak is eldönthetők, pl. "természeti erő" - ebben az esetben preferenciaváltásról beszélni értelmetlen.

A felsorolt alternatívák jelzik, hogy a rendszerbe foglalásuk illetve újabb variációk felvétele egy részletes konfliktuselmélet kidolgozását előlegezheti meg.

5.2. Interpretációink és modellkészítésünk során két érték harcát kaptuk, amelyből az egyik győztesen került ki. A pragmatikai szinten mindkettő negatív értékjeggyel (-morális) rendelkezik. Modellünk az értékrelációk tekintetében is egy sajátos típusú két negatív érték küzdelmében az egyik győz. A konfliktuselmélet keretei között maradván más lehetséges alternatívák:

- /i/ egy pozitív és egy negatív érték konfliktusa a negatív érték javára dől el
- /ii/ egy pozitív és egy negatív érték konfliktusa a pozitív érték javára dől el
- /iii/ két pozitív érték konfliktusa az egyik javára dől el
- /iv/ nyilvánvalóan az általunk leírt konfliktustípus kettőnél több érték konfliktusára való kitérítése esetén bonyolultabb értékrelációkkal találkozhatunk.

Ezek az alternatívák is - szisztematikus kifejtésük esetén - egy értékrelációkra alapozott elméleti megközelítést, műfaji csoportosítást tesznek lehetővé.

5.3. Az 5.1., 5.2. pontokban említett problémák elméleti megoldása alapját képezheti a kidolgozandó kategóriák irodalomtörténeti feldolgozásának, akár világirodalmi, akár szűkebb vetületben. Megkíséreljük néhány felté-

telezés segítségével a Németh László-i életműbe ágyazni eredményeinket. Ezeket a novellákat az életmű szépirodalmi kiindulópontjának tekintjük.

A konfliktuselméletet felhasználva, úgy véljük eredményes vizsgálódásokat lehetne folytatni Németh László műkonstrukciós elvéinek felderítésében, különös tekintettel drámáira, főként az ún. "görög" drámatípusra. Lehetőségét látjuk alapvető konstrukciós egyezések megállapításának, illetve erre építve műfajmegkülönböztető jegyek (dráma - novella) feltárásának is.

Mint máshol megfogalmazódott (GREZSA 1979), a Németh László-i gondolkodás súlypontja 1947 táján helyeződött át az etikára s az iró haláláig központi kategóriája maradt az életműnek. E novellák, amelyek 1922-23-ban illetve 1926-ban keletkeztek, már magukban hordják egy etikai meghatározottságu gondolkodás lehetőségét. A haladás és a hagyomány értékek küzdelme másodlagosnak minősül az erkölcsi megítélés, az etikusság tekintetében. E novellák azonban nem moralizálóak, erkölcsi kérdések explicit módon csupán két novellában (N_3 , N_4) jelennek meg. Mindegyik novella a paraszti életmód, szokás és értékrend fennmaradásának kérdéseivel foglalkozik, a paraszti lét átformálódását, a magyar falu hagyományos rendjének hanyatlását jelzik. A polgári értékrendnek a paraszti világba való betörését regisztrálják. E változás bemutatása absztrakt és lényegibb szinten erkölcsi kérdéssé transzponálódik. Egy hasonló jellegű vizsgálat illetve vizsgálatok sora az etika kategóriának különféle megjelenési formáit rögzíthetnénk az életműben, s hozzájárulhatnának a Németh László-i gondolkodás részletes feltérképezéséhez.

Irodalom

- Bernáth Árpád (1978) Narratív szövegek Irodalmi magyarázata
In: Szegedi Bölcsész-műhely (ed. Róna-Tas András)
141-154.p.
- Benyhai Gábor (1980) Az irodalomelmélet logikai-szemantikai vonatkozásai
In: Literatura 1980/2 173-179.p.
- Castaneda, Hector-Neri (1975) Thinking and Doing, Dodrecht - Holland
(Boston-USA Különkiadás 131-178.p.)
- Csuri Károly (1978) Ismétlés, narratívika, interpretáció
In: Szegedi Bölcsész-műhely 155-183.p.
- Dolezel, Lubomir (1980a) Truth and Authenticity in Narrative
In: Today 1980/3.
- Dolezel, Lubomir (1980b) Narrative semantics and motif theory
In: Studia Poetica 2. (ed. Csuri K.) 32-43.p.
- Frege, Gottlob (1980) (1891-1892) Logika, szemantika, matematika 135-190.p.
- Heller Ágnes (1972) Elmélet és gyakorlat az emberi szükségletek szempontjából
In: Új Írás 1972/4 100-107.p.
- Hendricks, William O. (1975) Methodology of Narrative Structural Analysis
In: Semiotica VII. 1973/2. 163-185.p.
- Jakobson, Roman (1972) Hang-Jel-Vers Budapest
- Greza Ferenc (1979) Németh László vásárhelyi korszaka
Budapest
- Kanyó Zoltán (1979) Megjegyzések az irodalmi elbeszélés szövegkezdetének kérdéseire
In: Szemiotika és művészet (ed. J.J. Barabás) 166-180.p.

Irodalom és társadalmi érték. Bevezetés... (MTA Irod. tud. Int. Értéktud.
Kutatócsoport In: Literatura 1979/4. 421-453.p.

Lieb, Hans-Heinrich (1980) Questions of Reference in Written Narratives
(kézirat)

Morris, C. W. (1975) (1938) A jelelmélet megalapozása
In: A jel tudománya (ed. Horányi-Szépe) 43-92.p.

Markiewicz, Henryk (1968) (1966) Az irodalomtudomány fő kérdései
Budapest

Németh László (1962) Változatok egy témára Budapest

Németh László (1974) Negyven év Budapest

Németh László (1977) Homályból - homályba I - II. kötet
Budapest

Propp, V. J. (1975) (1928) A mese morfológiája Budapest

Russel, Bertrand (1946) Human Knowledge 100-110.p.

Wittgenstein, Ludvig (1963) (1921) Logikai - filozófiai értekezés
Budapest

Wittgenstein, Ludvig (1951) Philosophical Investigations Oxford 1-18.p.